

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Природничий факультет
Кафедра географії та методики її викладання

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОЦІНКА МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ (НА
ПРИКЛАДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи Geo1-M18
спеціальності 014 Середня освіта (Географія)
за освітньою програмою Географія
Кісіль Людмила Андріївна

Керівник:
В.В. Мендерецький, доктор педагогічних наук,
професор

Рецензент:
Придеткевич С.С., кандидат географічних наук

Кам'янець-Подільський – 2019 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОСНОВИ МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	7
1.1. Динаміка чисельності населення	7
1.2. Статевो-вікова структура населення	9
1.3. Особливості і тенденції сучасних процесів відтворення населення.....	11
1.4. Очікувана тривалість життя при народженні та її оцінка	20
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА МАСШТАБІВ СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПРИЧИН, ЩО ЇЇ ЗУМОВЛЮЮТЬ	23
2.1. Просторово-часова варіація загального коефіцієнта смертності	23
2.2. Спеціальні та часткові показники смертності	25
2.3. Структура та ієрархія причин смерті.....	28
2.4. Аналіз сучасних тенденцій смертності немовлят	36
РОЗДІЛ 3. РІВЕНЬ ЗАХВОРЮВАНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ЯК ПОКАЗНИК ГОСТРОТИ МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ РИЗИКІВ.....	44
3.1. Характеристика й оцінка первинної захворюваності населення.....	44
3.2. Характеристика й оцінка загальної захворюваності населення	47
3.3. Індекс накопичення хвороб (інвалідизація) та його оцінка	51
РОЗДІЛ 4. ОПТИМІЗАЦІЯ МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	58
4.1. Пропозиції з поліпшення медико-географічної ситуації в Тернопільській області	58
4.3. Інструкція з техніки безпеки	60
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТКИ.....	72

Додаток А. Динаміка чисельності населення Тернопільської області.....	72
Додаток Б. Чисельність наявного населення у районах Тернопільської області	73
Додаток В. Просторові варіації смертності населення Тернопільської області	74
Додаток Г. Просторові варіації смертності немовлят	75
Додаток Д. Регіональні відмінності темпів приросту первинної захворюваності населення Тернопільської області.....	76
Додаток Е. Регіональні відмінності темпів приросту загальної захворюваності населення Тернопільської області.....	77

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Здоров'я населення є важливою умовою його добробуту та якості життя, а також передумовою для стійкого економічного розвитку регіону. Тому вивчення якісних характеристик проживаючого в регіоні населення, зокрема, його здоров'я, а також пошук засобів його покращення має неабияке значення.

Збереження суспільного здоров'я і зниження потенційних ризиків для нього є одним з найважливіших соціально-економічних та конструктивно-географічних завдань, що стоять перед державою і системою охорони здоров'я, над вирішення яких працюють вчені різних галузей знань, зокрема, медичної географії, демогеографії, медицини, екології, гігієни, епідеміології. Тому в останні роки для вирішення проблем збереження громадського здоров'я все активніше використовують географічний підхід, який застосовується для виявлення й оцінювання причинно-наслідкових зв'язків у системі «природні умови – антропогенні зміни довкілля – людина і її здоров'я», побудови моделей і просторового аналізу низки демографічних і медико-географічних показників, зокрема народжуваності, смертності та захворюваності населення.

В сучасних медико-географічних дослідженнях вагоме місце займають проблеми медико-географічної оцінки, а потім і типології території з використанням різних показників здоров'я населення. Саме тому особливо важливим завданням подібного роду досліджень є не лише об'єктивна оцінка території, а й виявлення факторів ризику для здоров'я людей та їх сукупної дії на формування медико-географічної ситуації в регіоні.

Проблема комплексного медико-географічного дослідження, що охоплює всю територію Тернопільської області і всі контингенти населення ще не вирішена. Не вирішеним є також завдання оцінювання стану здоров'я населення регіону за спектром медико-географічних показників, визначення основних факторів ризику для здоров'я та розробка заходів для їх усунення або мінімізації їхнього згубного впливу. Це й визначило актуальність обраної теми

дослідження та її мету.

Метою дослідження дипломної роботи магістра є встановлення медико-географічного стану Тернопільської області та чинників, що його зумовлюють.

Для досягнення мети поставлено такі **завдання**:

- 1) сформулювати основні теоретичні положення та встановити значення демографічної ситуації у формуванні медико-географічної ситуації Тернопільської області;
- 2) оцінити масштаби смертності населення Тернопільської області та визначити групи основних причин, що її зумовлюють.
- 3) дати оцінку первинної та загальної захворюваності населення досліджуваного регіону;
- 4) визначити індекс накопичення хвороб тернополян та оцінити його з медико-географічного погляду;
- 5) вказати пропозиції щодо поліпшення медико-географічної ситуації в Тернопільській області.

Об'єкт дослідження – медико-географічні аспекти стану здоров'я населення Тернопільської області.

Предмет дослідження – регіональні медико-географічних проблем, параметри здоров'я населення Тернопільської області і впливаючі на нього чинники, критерії їх оцінювання та засади оптимізації медико-географічної ситуації.

Методи дослідження. Методи дослідження, застосовані в дисертаційному дослідженні, включають загальнонаукові методи – наукової абстракції, порівняння, аналізу і синтезу, узагальнення, методи індукції та дедукції, метод обґрунтування гіпотез і їх перевірки; методи екстраполяції та моделювання, класифікації та систематизації емпіричних даних, метод просторового аналізу, медико-статистичний, статистико-математичний. Крім цього, застосовано прийоми графічного аналізу і картографічного моделювання тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що здійснено

сучасний комплексний аналіз демографічної ситуації в Тернопільській області та визначено масштаби депопуляції населення; оцінено та порівняно із середньостатистичними масштаби сучасних показників смертності, захворюваності та інвалідизації різних вікових груп населення області і встановлено територіальні відміни динаміки та структури цих показників; оцінено стан здоров'я населення області та вплив на нього комплексу соціально-економічних, поведінкових, біотичних і медико-організаційних чинників.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані для розробки заходів щодо покращення демографічної ситуації в досліджуваному регіоні та зменшення масштабів депопуляції населення. Результати дослідження можуть слугувати основою для обґрунтування комплексу заходів задля покращення медико-географічної ситуації та оптимізації роботи медичної галузі. Отримані результати дослідження можуть задіюватися органами місцевої влади та управління при розробці і реалізації стратегії соціально-економічного розвитку Тернопільської області. Використовуватись вони також можуть при підготовці матеріалів соціально-економічних дисциплін регіонального спрямування.

Обсяг і структура дипломної роботи магістра. Робота викладена на 77 сторінках машинописного тексту. Складається зі вступу, чотирьох розділів, 13 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 68 найменувань та 6 додатків.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи отримані результати наукового дослідження, нами сформовано наступні висновки:

1. Демографічна ситуація у Тернопільській області, як і загалом в Україні, критична. Внаслідок вичерпання демографічного потенціалу, подальше зменшення загальної чисельності населення області – неминуче. Очевидно, що досягти в осяжному майбутньому такої кількості жителів області, яка була ще на початку 1991 р. (1,18 млн. осіб), а тим більше рівня 1939 р. (1,41 млн. осіб – історичний максимум чисельності населення), в найближче десятиліття вже не вдасться; депопуляція продовжуватиметься і надалі. Необхідно відзначити одну з позитивних тенденцій для демографічної ситуації в Тернопільській області – це стале зростання очікуваної тривалості життя. До того ж цей показник у 2011 р. впевнено перетнув 73-х річний рівень і зараз становить 73,35 років (перша сходинка в загальнодержавному рейтингу). Необхідною умовою покращення демографічної ситуації є розробка заходів спрямованих на зміну репродуктивних установок молодих подружніх пар та створення умов для комфортної життєдіяльності сімей, що мають дітей.

2. В ієрархії причин смерті населення Тернопільської області в 2018 році, як і в попередні роки, перші чотири місця стало посідають такі класи: хвороби системи кровообігу (70,7% від загалу померлих), новоутворення (12,7 %), зовнішні причини смерті (4,4 %) і хвороби органів дихання (4,8 %). Результати досліджень засвідчують те, що впродовж 2000-2018 рр. показники смертності населення за основними класами хвороб перманентно змінювались. У 2018 р. намітилась позитивна динаміка у бік зменшення ризиків смертності майже за всіма класами хвороб. Окрім того, простежувалась позитивна динаміка (в бік зменшення) коефіцієнтів смертності дітей, які не досягли однорічного віку, як у перинатальному так і в неонатальному періодах (8,7 і 4,7 % відповідно).

3. У структурі первинної та загальної захворюваностей населення

Тернопільської області (як і в Україні загалом) у 2018 р. найбільшу частку займали хвороби органів дихання (45,4 %) та ХСК (7,3 %), далі йшли хвороби шкіри та підшкірної клітковини (6,9 %), хвороби ока та придаткового апарату (5,4 %), захворювання сечостатевої системи (5,2 %); частими серед населення області були також хвороби пов'язані з дією зовнішніх причин (4,9 %). Високі за європейськими мірками рівні первинної та загальної захворюваності населення Тернопільської області значною мірою спричинені соціально-економічними чинниками (важкими умовами життя та праці значної частини населення, низьким рівнем доступності та якості медичного обслуговування, особливо у сільській місцевості тощо), низьким рівнем профілактичних оглядів, незадовільного стану системи охорони здоров'я тощо.

4. Найбільші інвалідизуючі ризики для дітей у 2018 р. були пов'язані із вродженими аномаліями (вадами) розвитку; далі йшли хвороби нервової системи та розлади психіки і поведінки. Інші хвороби мали значно меншу інвалідизуючу роль серед дітей. Провідними причинами інвалідизації дорослого населення у 2018 р., як і в попередні роки, були ХСК, новоутворення і хвороби кістково-м'язової системи, що зумовлено старінням населення області.

5. Поліпшення медико-географічної ситуації в Тернопільській області можливе при умові ухвалення необхідних управлінських рішень органами і установами охорони здоров'я (врахувавши при цьому диференціацію індексу здоров'я та наявні матеріальні, кадрові і фінансові ресурси в районах області) задля попередження, ліквідації або послаблення дії негативних факторів ризику для здоров'я населення. Вказана робота має проводитись у напрямках покращення еколого-географічної та демографічної ситуації, медичного обслуговування населення та заходів у сфері формування здорового способу життя серед населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войтенко В.П. Екологічна криза в Україні (демографічні студії) / В.П. Войтенко, Н.М. Кошель, А.В. Писарук. – К. : Фенікс, 2011. – 280 с.
2. Вступ до медичної геології / за ред. Г.І. Рудька, О.М. Адаменка. – К. : Академпрес, 2010. – Т. 1. – 736 с.; – Т. 2. – 448 с.
3. Голяченко О.М. Соціальна медицина, організація та економіка охорони здоров'я / О.М. Голяченко, А.М. Сердюк, О.О. Приходський. – Тернопіль : Джура, 1997. – 328 с.
4. Гончарук Є.Г. Комплексна оцінка стану здоров'я дітей і підлітків як гігієнічна проблема : методологічні та прикладні аспекти (огляд літератури) / Є.Г. Гончарук, В.Г. Бардов, І.В. Сергета, С.Т. Омельчук // Журн. АМН України. – 2003. – Т. 9. – № 3. – С. 444-462.
5. Горбась І.М. Високий серцево-судинний ризик населення України : вирок чи точка відліку / І.М. Горбась // Львівський клінічний вісник. – № 3 (3). – 2013. – С. 45-48.
6. Громадське здоров'я : [підруч.] / В.Ф. Москаленко [та ін.]. – [3-тє вид.]. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 560 с.
7. Гуцуляк В.М. Медична географія : екологічний аспект : [навч. посіб. для студ. ВНЗ] / В. М. Гуцуляк. – Чернівці : Рута, 2008. – 131 с.
8. Дем'янчук І.П. Характеристика й оцінка первинної захворюваності населення Тернопільської області / І.П. Дем'янчук // Часопис картографії. – 2016. – Вип. 15. – Ч. 1. – С. 114-155.
9. Дем'янчук І.П. Геопросторова характеристика захворюваності та смертності населення Тернопільської області / І.П. Дем'янчук // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Сер. : геогр. – Тернопіль, 2014. – № 1. – Вип. 36. – С. 113-123.
10. Дем'янчук І.П. Демографічне старіння населення Тернопільської області: причини та наслідки / І.П. Дем'янчук // Актуальні проблеми дослідження довкілля : зб. наук. пр. (за матер. VI Міжн. наук. конф., присв. 150-

річчю з дня народж. акад. Г.М. Висоцького, 20-23 травня 2015 р., м. Суми). – Т. 1. – Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2015. – С. 153-158.

11. Дем'янчук І.П. Медико-географічний аналіз сучасних тенденцій смертності немовлят за причинами смерті у Тернопільській області / І.П. Дем'янчук // Наукові записки ТНПУ ім. В.Гнатюка. – Серія : географія. – 2016. – № 1. – Вип. 40. – С. 105-112.

12. Дем'янчук І.П. Особливості і тенденції сучасних процесів відтворення населення в Тернопільській області / І.П. Дем'янчук // Історія української географії. Всеукр. наук.-теор. часопис. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2014. – Вип. 29, 30. – С. 181-194.

13. Дем'янчук І.П. Рівень загальної захворюваності населення як показник гостроти медико-географічних ризиків (на прикладі Тернопільської області) / І.П. Дем'янчук // Землеустрій, кадастр та охорона земель в Україні: сучасний стан, європейські перспективи : матер. міжн. конф. присв. 20-річчю створ. фак-ту землевпорядкування (м. Київ, 23-24 вересня 2016 р.) / НУБіП України. – К. : МПБП Гордон, 2016. – С. 189-193.

14. Дем'янчук І.П. Сучасні тенденції смертності населення Тернопільської області / І.П. Дем'янчук, П.М. Дем'янчук // Екологічні проблеми природокористування та охорона навколишнього середовища : зб. наук. пр. Другої Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Рівне, 21–23 жовтня 2015 р.) / за ред. Д.В. Лико [та ін.] / РДГУ. – Рівне : РДГУ, 2015. – С. 56-57.

15. Дем'янчук И.П. Структура и иерархия причин смертности населения Тернопольской области / И.П. Дем'янчук, И.П. Ковальчук // Веснік Брэсцкага універсітэта : Навукова-тэарэтычны часопіс. – Сер. 5. Хімія. Біялогія. Навукі аб зямлі. – 2016. – № 1. – Брест, 2016. – С. 102-109.

16. Державна служба статистики України. Банк даних. [Електронний ресурс]. – Офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrcensus.gov.ua/>.

17. Дудіна О.О. Динаміка здоров'я дитячого населення України / О.О. Дудіна, Г.Я. Пархоменко // Совр. педиатрия. – 2011. – № 5 (39). – С. 37-40.

18. Дудіна О.О. Сучасний стан захворюваності вагітних і новонароджених / О.О. Дудіна // Україна. Здоров'я нації. – 2013. – № 2 (26). – С. 13-19.
19. Єрошкіна Т.В. Основи методології медико-біологічних досліджень : [навч. посіб.] / Т.В. Єрошкіна, Т.М. Полішко, В. В. Ткаченко, В.А. Шевченко. – Д. : РВВ ДНУ, 2011. – 108 с.
20. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2010 році. Статистичний бюлетень. – К., 2018. – 111 с.
21. Заставецька Л.Б. Проблеми депопуляції і старіння населення у Тернопільській області / Л.Б. Заставецька // Наукові записки ТДПУ. – Сер. : Географія. – №2. – 2003. – С. 57-59.
22. Здоров'я населення України: вплив генетичних процесів / А.М. Сердюк, О.І. Тимченко, О.В. Линчак, В.В. Єлагін / Журнал АМН України. – 2007. – Т. 13, № 1. – С. 78-92.
23. Іпатов А.В. Інвалідність як інтегрований показник стану здоров'я населення України / А.В. Іпатов, О.В. Сергієні, Т.Г. Вовчак. – Дніпропетровськ: Пороги, 2002. – 341 с.
24. Ковальчук І.П. Детальний аналіз демографічних проблем аграрних регіонів (на прикладі Тернопільської області) // Моделювання стану і перспектив розвитку сільських територій в умовах трансформації земельних відносин в Україні: монографія / І.П. Ковальчук, А.Г. Мартин, Т.О. Євсюков, І. П. Дем'янчук [та ін.]. / за ред. проф. І.П. Ковальчука. – К. : Медінформ, 2015. – С. 79-89.
25. Ковальчук І.П. Оцінка масштабів смертності населення Тернопільської області та визначення причин, що її зумовлюють / І.П. Ковальчук, І.П. Дем'янчук // Свідectво про реєстрацію авторського права на твір № 63579. Дата реєстрації 19.01.2016. – К., 2016. – 11 с.
26. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / за ред. Е.М. Лібанової. – К. : УЦСР, 2006. – 138 с.
27. Корицкий Г.И. Состояние проблемы детской инвалидности в

Тернопольской области Украины / Г.И. Корицкий // Научные ведомости. – Сер. : Медицина. Фармация. – 2013. – № 11 (154). – Вып. 22. – С. 198-204.

28. Корицький Г.І. Сучасний стан щодо надання допомоги дітям з особливими потребами в Тернопільському регіоні / Г.І. Корицький // Ліки України. – 2013. – №3 (169). – С. 71-74.

29. Курило І.О. Стан здоров'я й тривалість життя у поважному віці та охорона здоров'я літніх / Колектив авторів // Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К. : ВД «АДЕФ-Україна», 2014. – 288 с.

30. Кучменко Н. Легальні та нелегальні канали трудової міграції українців : правові та етнологічні аспекти / Н. Кучменко // Етнічна історія народів Європи. – 2011. – № 31. – С. 100-105.

31. Кушнірук Ю.С. Оцінка медико-екологічного ризику території : автореф. дис... канд. геогр. наук : 11.00.11 / Ю.С. Кушнірук; ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2007. – 20 с.

32. Левицька О.О. Формування інтегрального індексу здоров'я населення / О.О. Левицька // Регіональна економіка. – 2008. – № 2. – С. 85-97.

33. Левчук Н.М. Асоціальні явища в Україні у демографічному вимірі : монографія / Н.М. Левчук; відпов. ред. д.е.н., проф. В.С. Стешенко. – К. : ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України, 2011. – 492 с .

34. Лехан В.М. Система охорони здоров'я в Україні. Підсумки, проблеми, перспективи / В.М. Лехан. – К. : Сфера, 2003. – 27 с.

35. Либанова Э.М. Продолжительность жизни населения (Опыт комплексного регионального исследования) / Э.М. Либанова. – К. : Наук. думка, 1991. – 200 с.

36. Литвинова О.Н. Вплив соціальних та екологічних чинників на здоров'я жителів міста Тернополя / О.Н. Литвинова // Наукові записки ТДПУ. – Серія : біологія. – Тернопіль, 1998. – С. 76-79.

37. Медведовська Н.В. Стан здоров'я населення західного регіону України, його динаміка та зв'язок з ресурсним забезпеченням галузі охорони здоров'я / Н.В. Медведовська // Довкілля та здоров'я. – 2013. – № 3. – С. 29-33.

38. Медична біологія : [підруч.] / за ред. В.П. Пішака, Ю.І. Бажори. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 656 с.
39. Методика вивчення та оцінка показників смертності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://medviva.com/metodika-vivchennya-ta-otsinka-pokaznikiv-smertnosti/4>
40. Міхеєнко О.І. Комплексна методика оцінки рівня здоров'я організму людини / О.І. Міхеєнко // Проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – №6. – С. 93-101.
41. Нейко Є.М. Медико-геоекологічний аналіз стану довкілля як інструмент оцінки та контролю здоров'я населення / Є.М. Нейко, Г.І. Рудько, Н.І. Смоляр. – Івано-Франківськ : Екор, 2001. – 350 с.
42. Орда О.М. Охорона здоров'я в Україні на етапі реформування галузі // Актуальні проблеми в педіатрії на сучасному етапі / О.М. Орда, Р.О. Мойсеєнко. – К., 2004. – С. 20-21.
43. Основні показники стану здоров'я населення та ресурсів охорони здоров'я Тернопільської області. – Тернопіль, 2014. – 126 с.
44. Офіційний веб-сайт Міністерства охорони здоров'я України – Режим доступу: http://moz.gov.ua/ua/portal/pre_20090731_1.html.
45. Підсумки діяльності галузі охорони здоров'я за 2018 рік / Департамент охорони здоров'я Тернопільської обласної державної адміністрації. [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://guoz.te.ua/statust.html>.
46. Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу», затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 01.08.2001 №563;
47. Про затвердження Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020 : український вимір» : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/Pro_20120316_1.
48. Радченко О.М. Загальні адаптаційні реакції у визначенні стану здоров'я / О.М. Радченко // Медична гідрологія та реабілітація. – 2006. – Т. 4, № 2. – С. 72-74.

49. Результати діяльності галузі охорони здоров'я України : 2018 рік : Аналітична доповідь. – К. : МОЗ, 2019. – 172 с.
50. Рингач Н.О. Громадське здоров'я як чинник національної безпеки : монографія / Н. О. Рингач. – К. : НАДУ, 2009. – 296 с.
51. Романюк Л.М. Динаміка інфекційної захворюваності населення Тернопільської області / Л.М. Романюк // Сучасні проблеми клінічної та експериментальної медицини. – Суми : СумДУ, 2000. – С. 100-101.
52. Руденко Л.Г. Еколого-географічні дослідження території України / Л.Г. Руденко, І.О. Горленко, Л.М. Шевченко, В.О. Барановський. – К., 1990. – 32 с.
53. Рябуха О.І. Основи медичних знань : [навч. посіб.] / О.І. Рябуха. – Л. : ЛДУФК, 2013. – 256 с.
54. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги (за даними вибіркового опитування домогосподарств у 2015 році) : Статистичний бюлетень. – Тернопіль, 2016. – 43 с.
55. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я : [навч. посіб.] / Ю.В. Вороненко, В.Ф. Москаленко, О.Г. Процек [та ін.]; під заг. ред. : Ю.В. Вороненка, В.Ф. Москаленка. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2000. – 677 с.
56. Статистика охорони здоров'я : [навч.-метод. посіб.] / Г.С. Столяров, Ю.В. Вороненко, М.В. Голубчиков. – К. : КНЕУ, 2000. – 187 с.
57. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2018 рік / [за ред. В.Г. Кирича]. – Тернопіль : ГУС у Тернопільській області, 2019. – 439 с.
58. Теслюк Р. Чинники здоров'я населення (регіональні аспекти) / Р. Теслюк // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. географ. – Львів : Простір-М, 2008. – Вип. 35. – С. 323-328.
59. Уніфікована методика з розробки локальних протоколів медичної допомоги для закладів охорони здоров'я України (методичні рекомендації) / А.В. Степаненко [та ін.]. – К., 2012. – 38 с.
60. Федчишин Н.Е. Хвороби системи кровообігу : динаміка

поширеності в Україні та Тернопільській області / Н.Е. Федчишин // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2013. – № 1 (55). – С. 53-55.

61. Чепелевська Л.А. Середня очікувана тривалість життя як критерій медико-демографічної ситуації в Україні / Л.А. Чепелевська, О.П. Рудницький // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2014. – №2 (60). – С. 39-43.

62. Шевченко В.А. Медико-географическое картографирование территории Украины / В.А. Шевченко. – К. : Наук. думка, 1994. – 159 с.

63. Шевченко В.О. Теоретико-методичні основи медико-географічного аналізу території України : автореф. дис... д-ра геогр. наук : 11.00.11 / В.О. Шевченко; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К. [б. в.], 1997. – 32 с.

64. Шевчук Л.Т. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу : регіональний аналіз і прогноз / Л.Т. Шевчук. – Львів, 2003. – 489 с.

65. Шушпанов Д.Г. Детермінанти здоров'я населення : суть та особливості систематизації / Д.Г. Шушпанов // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 2 (24). – С. 141-152.

66. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2017 рік / Укр. ін-т стратег. дослідж. МОЗ України ; редкол.: П.С. Мельник [та ін.]. – К. : Медінформ, 2018. - 458 с.

67. Яковенко Т.В. Оцінка здоров'я населення України з позицій потенціальної демографії / Т.В. Яковенко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. – 2010. – № 16. – С.555-559.

68. Янковська Л.В. Еколого-географічне районування Тернопільської області / Л.В. Янковська // Наукові записки ТДПУ імені Володимира Гнатюка. Серія : Географія. – 2003. – № 2. – С. 156-162.